

**Izvori
i
Građa**

Astrida Bugarski

HERCEGOVAČKA SUHOZIDA STAMBENA ZGRADA

Uvod

Ovaj prilog posvećen je jednom od karakterističnih oblika hercegovačke graditeljske baštine - elementarnom rustikalnom obliku prizemnice pravokutnog tlocrta i višestrešnog krova, a utemeljen je na građi prikupljenoj višegodišnjim terenskim istraživanjima i podacima iz relevantne literature.¹

Suhozida stambena zgrada pripada veoma starim oblicima hercegovačkih nastambi. Zna se da je tijekom postojanja bila nastamba povremenih i stalnih naseobina, te da je u obiteljskom naselju imala funkciju glavnog i sporednog stambenog objekta. Isti ili sličan građevni oblik susreće se u Hercegovini u 20. stoljeću kao gospodarska zgrada namijenjena smještaju krupne stoke i stočne hrane.

Kod lokalnog stanovništva za suhozidu stambenu zgradu moglo se čuti više naziva. Različitog su podrijetla i manje-više razlikuju se od sredine do sredine. Činjenica je da se nijedan od nama poznatih naziva ne odnosi isključivo na suhozidu stambenu zgradu. Svi oni

---

¹ Prilog je napisan na osnovi materijala koji je autorica prikupila višegodišnjim terenskim istraživanjima, radeći kao kustos u Etnološkom odjeljenju Zemaljskog muzeja u Sarajevu, u razdoblju 1965. - 1991. godine, kada su registrirani zatečeni primjerci suhozidnih stambenih zgrada i kazivanje lokalnog stanovništva o njima. Veoma korisnim pokazale su se i bilješke o suhozidnim stambenim zgradama starijih istraživača Hercegovine, u prvom redu J. Dedijera.

korišteni su i za druge istodobno postojeće nastambe koje su po stupnju razvitka bile na višoj razini.

U stalnim naseljima, dok je bila jedini stambeni objekt koji je domaćinstvo posjedovalo, najuobičajeniji nazivi za nju bili su u zapadnoj Hercegovini stojna, siditija i sidećija kuća, a u istočnoj Hercegovini stajaća i sjedaća kuća. U južnim krajevima istočne Hercegovine, ponajviše kod hrvatskog stanovništva, mogao se za nju čuti i naziv stojna i stojeća kuća. Tu i tamo širom Hercegovine ona je nazivana samo kućom. U sredinama gdje je suhozida kuća s vremenom za domaćinstvo postala tek jedan od objekata višeobjektno koncipiranog stana, a po tome što je u njoj smješteno otvoreno ognjište, prozvana je ognjištem, dimaricom, vatračom, vatrenjačom i vatroložom. Naziv komin i kužina proširili su se južnim područjem u novije doba iz pravca Dalmacije. Prema građevinskom materijalu odnosno pokrovu, kao i razvijeniji oblici hercegovačkih stambenih zgrada, ona je slamara, krovara, pločara, daskara itd. Po tome što je prizemni objekt priljubljen uz tlo, u južnoj Hercegovini nazivana je pozemljušom, pozemljušicom, pozemljumom i potlimušicom. U jugoistočnoj Hercegovini za nju, kao i za njoj sličnu zidanu kuću, udomaćen je naziv polača, čije podrijetlo domaće stanovništvo različito tumači. Po jednim to je naziv za prizemnicu isključivo kada joj je pokrov od kamenih ploča. Po drugima to je naziv za prizemnicu neovisno od toga od kojeg joj je materijala pokrov.

U okolini Blagaja (u Kamenj i Vranjevićima) suhozida nastamba koja prati glavni stambeni objekt, a namijenjena je primanju gostiju, naziva se baškalk.²

U sezonskim naseljima suhozidu stambenu zgradu u većini su nazivali kolibom, a uz taj za nju se mogao čuti i naziv stan, pa i neki drugi. Primjerice, Dedijer je početkom 20. stoljeća zapisao da su Podvelšci svoje suhozide nastambe u povremenim naseljima nazivali kućama.³ Našim nedavnim istraživanjima u Rabini, naselju

---

² Riječ baškalk je turskog podrijetla, a znači: 1) odvojeno življenje, 2) zasebna soba, zasebna kuća, 3) ono što je odvojeno. (Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Biblioteka kulturno nasljeđe, Sarajevo, 1965.)

³ Jevto Dedijer, "Hercegovina i Hercegovci", *Ljetopis Matice srpske*, god. LXXXVII., knj. 289., Novi Sad, 1912., 53-54.

nedaleko od Podveleža, ustanovljeno je da mještani svoje stambene zgrade nazivaju zimskim kućama, a suhozide stambene zgrade što se nalaze nedaleko od sela, gdje žive ljeti oni što sa stokom ne odlaze na Crvanj, nazivaju kolibama i ljetnim kućama. U selima okolice Bileće, pak, doznali smo od mještana da najstarije (u vrijeme naših istraživanja zatečene) suhozide stambene zgrade nazivaju kolibama jer su izgrađene još u doba kada su na istim mjestima bila njihova sezonska naselja, pa su one prvobitno za njih bile povremene nastambe.

Do naših dana ostali su sačuvani primjerci suhozidnih stambenih zgrada prvenstveno zaslugom stočara koji su još na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće živjeli polunomadskim životom, pa i svih onih s područja južne i srednje Hercegovine koji su tijekom našeg stoljeća ljeti izlazili sa stokom na planinske pašnjake. Dakako, sačuvani su primjerci, s obzirom da se ne radi o dugovječnim objektima, nastali većinom u bližoj prošlosti, mahom nakon svršetka Drugog svjetskog rata (sl. 1.). U stalnim naseljima stanovnici Hercegovine vraćali su se tom jednostavnom obliku nastambe u kriznim situacijama, kada se češće posezalo za prirodnim građevinskim materijalom kojeg je bilo na dohvat ruke i prastarim najjednostavnijim načinima građenja, čije se poznavanje prenosilo s naraštaja na naraštaj. Ne smije se izgubiti iz vida ni recentno iskustvo koje je to stanovništvo imalo i stjecalo gradeći gospodarske zgrade, npr. pojatu - zgradu za krupnu stoku i stočnu hranu koja se u nekim krajevima po vanjskom izgledu i gradnji uopće nije razlikovala od suhozide stambene zgrade. S gradnjom više drugih arhaičnih oblika, kao što je npr. savardak - sklonište konusnog oblika,⁴ te kolibe sa zidnim platnom opletenim od pruća i neki drugi oblici stacionarnog i prijenosnog karaktera,⁵ prestalo se prije jer su bili manje pogodni za stanovanje. Suhozida stambena zgrada, čije podizanje nije zahtijevalo materijalna ulaganja, u suvremenim uvjetima, s jedne strane, predstavlja još uvijek prihvatljivu privremenu nastambu za neke stočare koji sa stokom borave na planinskim pašnjacima samo u ljetnom periodu.

---

⁴ Jevto Dedijer, *Bilečke Rudine*, Srpski etnografski zbornik, knj. 5., Naselja srpskih zemalja, knj. II., Beograd, 1903., 730-731.

⁵ A. Bugarski, "Nastambe stočara u sezonskim naseljima Bosne i Hercegovine", *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Etnologija, Nova serija, sv. 43/44 - 1988./89., Sarajevo, 1989.

Njezini porozni zidovi i krov, koji skromnim stanarima, naviknutim na težak život, pružaju koliko-toliko sigurno utočište i radni prostor za pripremanje obroka i preradu mlijeka, predstavljaju i prihvatljivo skrovište za čuvanje mliječnih proizvoda. S druge strane, suhozida zgrada kao anakrona pojava u niže lociranim naseljima, izuzimajući primjerke koje su zadržala staračka socijalno ugrožena domaćinstva nemajući mogućnost izbora, zadovoljava samo domaćinstva slabog imovnog stanja kao sporedna nastamba koju koriste kada im je potrebna vatra na otvorenom ognjištu (za sušenje mesa, pečenje mesa na ražnju za svetkovina, pripremanje hrane stoci). Da bi je učinili ugodnijom za obitavanje, šupljine između kamenja u njezinom zidnom platnu s unutarnje strane, a pokatkad i s vanjske, popunjavaju lijepom umiješanim od balege i zemlje crvenice.

Rasprostranjenje

Kako je utvrđeno našim terenskim istraživanjima do pred kraj 20. stoljeća, na nastanjene suhozide kolibe nailazilo se u sezonskim stočarskim naseljima na padinama Visočice, Bjelašnice, te mjestimično Vrana i Čvrsnice (sl. 2.). Na pojedinačne primjerke suhozidih kuća, od kojih su neki još uvijek imali stambenu funkciju i bili u izvornom obliku, a neki manje ili više izmijenjeni bili pretvoreni u gospodarske objekte, nailazilo se u stalnim naseljima južne i srednje Hercegovine: u okolini Čapljine, Širokog Brijega, Drežnice, Blagaja, Stoca, Ljubinja, Hutova, Trebinja i Bileće. Prema našim saznanjima, u nekim od sela južne i srednje Hercegovine, bližim urbanim aglomeracijama i značajnim prometnicama, nije ostao sačuvan niti jedan primjerak suhozide kuće, već samo njezina izravna nasljednica - zidana jednodijelna kuća s otvorenim ognjištem - koju lokalno stanovništvo naziva isto kao i suhozidu.

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, kada u Hercegovini već dominiraju stambene zgrade viših razvojnih stadija, suhozida stambena zgrada ostala je relativno česta nastamba povremenih naselja, ali i stalnih u izrazito pasivnim predjelima, naročito kod dijela stanovništva koje nije imalo zemljišnog posjeda. Nekima od njih bila je jedini tip kuće koji su posjedovali, dok su neki uz nju imali i razvijeniji oblik kuće.

Isključivo u suhozidim objektima najduže su ostali stanovati izrazito pokretni stočari, kod kojih je sa stokom od staništa do staništa kretalo cijelo domaćinstvo. To stanovništvo, naviknuto na

težak život u kojemu se malo pažnje posvećivalo poboljšanju uvjeta stanovanja i udobnosti stanovanja, imalo je suhozide stambene zgrade na više lokaliteta s različitim nadmorskim visinama, a stanovalo bi u njima naizmjenično. Kao primjer mogu se navesti Jaseničani, koji su pola godine putovali sa stokom i cijelim kućnim namještajem ostavljajući selo Jasenicu (okolica Čapljine) pustim.⁶ Istovjetan način života vodili su stanovnici Gnjiлог Brda zaselka Vranjevića (okolica Blagaja), koje danas spada među naša posljednja uporišta suvremenog polunomadskog stočarenja.

Stanovništvo, koje se pred kraj prošlog stoljeća uz stočarstvo bavilo zemljoradnjom, te se iz domaćinstva dio ukućana kretao sa stokom, a dio ostajao u stalnom naselju, raspolagalo je u selu obično zidanom prostorno nešto razvijenijom stambenom zgradom, a suhozidu je zadržalo u povremenom naselju, bilo da se radilo o ljetištu ili, uz njega, još o proljetištu i jeseništu. Takav je slučaj bio sa stanovnicima Podveleža (okolica Mostara), primjerice. U nešto ranijem periodu, dok su živjeli poput Jaseničana, i Podvelešci su imali samo suhozide nastambe. Dedijer, pišući o vremenu koje je prethodilo austrougarskoj okupaciji, za njihove suhozide nastambe navodi: "Do okupacije nijesu se nijedne 'kuće' izdvajale iznad ostalih; sve vrste kuća bile su jednako važne. Izdvajanje pravih ili pločnih kuća novijeg je datuma, izvršeno pod uticajem zemljoradnje i vlasti."⁷ A o kretanju Podveležaca sa stokom isti je autor zapisao: "Na planinu se diže stoka do četrdeset dana po 'starom Jurevu dne'. Većina Podveležaca krene u to vrijeme sa svom čeljadi, s cijelim kućnim namještajem, u selu ne ostane niko. Do okupacije nije u opšte za vrijeme ljeta nijedno čeljade ostajalo u selu."⁸

Za razliku od Podveležaca, drugi korisnici planinskih pašnjaka na sjeveru Hercegovine, tzv. planinari, planišitari, što su stalna naselja imali u južnim krajevima Hercegovine, u selima su na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, uz zidanu stambenu zgradu, često zadržavali i suhozidu. Bilo je slučajeva da su neka imućna i mnogočlana domaćinstva planinara i u povremenom naselju

---

⁶ Jevto Dedijer, *Hercegovina*, Srpski etnografski zbornik, knj. 12., Naselja srpskih zemalja, knj. VI., Beograd, 1909., 50.

⁷ Isto, 54.

⁸ Isto, 53.

zamijenila suhozidi objekt zidanim, a najčešće su to činila s namjerom da neki njihovi ukućani postanu stalnim stanovnicima tih planinskih krajeva.

Sesilna domaćinstva južnih predjela, koja nisu posjedovala nastambe na planini, jer su svoja nevelika stada u okvirima "pobravičarskih" odnosa u ljetnoj sezoni davala na čuvanje drugima, na pragu ovog stoljeća često su u svojim selima stanovala u dvoobjektnom stanu, pri čemu je suhozida zgrada opstala kao pratilac zidane kuće. U takvoj konstelaciji ona je pretežito bila pratilac zidane katnice - čardaka, premaće kuće, kuće na dva boja - čija je donja razina imala funkciju staje (za krupnu stoku) ili ostave (za vino, žito i dr.), a gornja funkciju sobe, eventualno i ostave. Već pred Prvi svjetski rat imućna domaćinstva južnih krajeva zamijenila su suhozidu stambenu zgradu zidanom jednodijelnom zgradom s otvorenim ognjištem. U Zupcima, na primjer, prema tvrđenju naših najstarijih informatora, suhomedom su građene kuće samo do kraja "Austrije".

Osim kod stabiliziranog dijela stanovništva, koje je posjedovalo zemlju po krškim poljima i riječnim dolinama te bilo orijentirano na zemljoradnju, suhozida stambena zgrada početkom našeg stoljeća ne zatječe se ni u stalnim naseljima sjeverne, osobito sjeveroistočne Hercegovine. U uvjetima oštre klime stanovništvo visoke Hercegovine, ako je u prethodnim vremenima i imalo suhozidu kuću, ranije je napustilo tehniku gradnje kamenom bez vezivnog materijala i jednoprostoran objekt s otvorenim ognjištem kao trajno obitavalište. Njihov tadašnji jednoobjektno koncipiran stan sa zidovima od kamena ili drveta, po vertikalnoj razvijenosti prizemnica s podrumom pod jednim dijelom ili katnica, uz prostoriju s otvorenim ognjištem već obvezno sadrži sobu u kojoj se zimi loži.

Funkcionalnost

U posljednjih stotinjak godina hercegovačka suhozida nastamba po namjeni bila je: a) sezonska nastamba u povremenom naselju, b) glavni stambeni objekt u stalnom naselju, c) pomoćni stambeni objekt s otvorenim ognjištem u stalnom naselju i d) pomoćni stambeni objekt bez ognjišta u stalnom i povremenom naselju.

Kao sezonska i stalna nastamba ona je stanarima pružala krov nad glavom pod kojim se pripremala hrana, objedovalo se, noćivalo,

obavljali su se kućni poslovi, okupljalo su, rađalo i umiralo. Funkcija radionice za preradu mlijeka najizraženija je bila kod primjeraka u ljetnim sezonskim naseljima. Nevelik prostor suhozide nastambe, bila ona koliba ili kuća, mogao je biti stan i mnogočlanoj obitelji stočara jer se većina odraslih ukućana u njemu kratko zadržavala, a odrasli muškarci noćivali bi izvan nje u torarici, sjeniku ili na otvorenom bdijući nad stokom. Pišući početkom ovog stoljeća o pokretnim stočarima iz Rotnog Doca, što se nalazi nedaleko od Čapljine, koji su sa stokom ljeto provodili na planini Ljubuši kod Tomislav Grada, Patsch navodi da je u obiteljima Jurkovića i Zvirića još donedavno bilo muškaraca koji nikada nisu noćili pod krovom.⁹

Sve dok je suhozida kuća u stalnom naselju bila jedini stambeni objekt domaćinstva, njezin skućeni prostor korišten je i kao glavno spremište za poljoprivredne proizvode, a stanari su u njega znali povremeno skloniti i neko grlo stoke, kao što je to, uostalom, svojevremeno bivalo i u drugim primitivnim oblicima nastambi na našim prostorima. Samo izrazito siromašna domaćinstva odlučivala su se da jednodijelnu suhozidu kuću na pragu 20. stoljeća na duže vrijeme dijele sa svojom stokom.

U sredinama, gdje je suhozida kuća u izmijenjenim društveno-ekonomskim uvjetima u novije vrijeme zadržana uz novopodignuti stambeni ili stambeno-gospodarski objekt, ne samo da su joj reducirane stambene funkcije nego je ona izgubila na značenju i kao spremište za poljoprivredne proizvode, a ne koristi se više ni za povremeni smještaj stoke. Obiteljski stambeni milje u stalnom naselju s vremenom je obogaćen adekvatnim namjenski podignutim gospodarskim zgradama tako da one postaju spremišta za žito i staje za stoku. Novoizgrađeni stambeni prostor postaje mjesto gdje se primaju gosti, svetkuje, noće mlađi ukućani, gdje se tka i obavlja neki drugi posao.

Omanja pomoćna suhozida stambena zgrada zvana baškalka, koja se pojavljuje kod stočara u nekim sredinama kao pratilac jednodijelne suhozide kuće ili kolibe, građena je prvenstveno iz potrebe da se gostu priušte bolji uvjeti noćenja. Inače, u njoj se čuvala posteljina i odjeća.

---

⁹ Carl Patsch, *Zur Geschichte und Topographie von Naron, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Wien, 1907.*, 49.

Arhitektonske karakteristike

Iako su krajnje jednostavne građevine, hercegovačke suhozide stambene zgrade nisu identičnog izgleda. Sudeći po njihovom eksterijeru, pa i interijeru, može se reći da među njima postoji izvjesna regionalna podvojenost. Raznolikost su pretežito uvjetovali: raznovrstan građevinski materijal, različito situiranje objekata, veća ili manja ukopanost zidova, različit odnos zidne i krovne mase, razlike u obliku krova i položaju vrata.

Što se tiče dimenzija osnova suhozidih nastambi, može se reći da je mnogima dužina bila približno 6 metara, a širina 4 metra. Dok su kod koliba te dimenzije malokad bivale veće, kod kuća su one dostizale i vrijednosti 12 x 6 metara.

Većina suhozidih objekata, posebno u sjevernim većoj hladnoći izloženim sredinama, postavljena je dužinom niz pad terena tako da im je začelje prislonjeno uz strm odsjek u terenu. Neki primjerci pri tome su do te mjere bili ukopani u kosinu terena da im je, uz krov, ostajao vidljiv gotovo jedino čeon zid. Nekima je ukopanost potencirana podizanjem vještačkog nasipa od zemlje i kamena - sope, sofe,¹⁰ uz podužne zidove. Za objekte koji su širinom postavljeni niz pad terena prakticiralo se manje ukopavanje. Na krajnjem jugu Hercegovine, kad objekti nisu naslanjani uz odsjek u terenu, ukopavana je kuća cijelom dužinom i širinom za 20 do 30 centimetara. Ukopavanje je izvedeno u cilju stvaranja zaklonjenog obitavališta, te smanjivanja rizika od obrušavanja zidova pod težinom krovne mase, a zapaža se da je osobito forsirano kod objekata starijeg postanka. Prema predaji, što smo je zapisali, postojao je svojevremeno još jedan razlog za njihovo ukopavanje. Navodno su vlast i zemljoposjednici, za Turske, kmetovima dozvoljavali graditi samo niske nastambe. Tako, na primjer, za staru suhozidu kuću Vlaha Putice u Prapatnici (okolica Hutova), čija visina jedva prelazi dva metra, predak današnjeg vlasnika morao je predati Hadži-begu iz Hutova 200 kilograma (?) pšenice i jalovu junicu da bi povukao naredbu o njezinom rušenju. Naredba o rušenju bila je

---

¹⁰ Riječ *sofra* je arapskog podrijetla, a jedno od njezinih značenja je trijem. (A. Škaljić, o.c.) U značenju bedem i nasip naziv *sopa* zabilježen je u ruskom etimološkom rječniku. (Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1955.)

izdata zbog nedozvoljene visine objekta. U susjednoj Oskorušnici zapisali smo još i predaju da “Turčin kmetu nije dao zidati klačnu kuću”. Ako je zaista bivalo zabrana takve vrste, a čini se da je bilo, znači da je ekonomija zasnovana na pokretnom stočarstvu bila samo jedan od činitelja koji je pridonosio dugom opstanku tako arhaičnog oblika nastambe.

Izdržljivost suhozidine kao nosača krovne mase bila je problem zbog kojeg su se stanovnici Hercegovine rijetko odlučivali da suhozidu kuću izgrade na ravnom terenu bez potpornih elemenata. Za izgradnju neukopanog objekta sa zidovima tolike visine da se u okviru njih čovjek mogao uspravno kretati, morali su biti angažirani vješti graditelji koji su umjeli tehnikom slaganja materijala načiniti trajan objekt. Kod takvih suhozidih kuća susretao se i temelj.

Zidovi suhozidih objekata razlikuju se po više osnova. Samostojeći dvoslojni zidovi načinjeni su od neujednačenog kamena osrednje veličine, rijetko krupnih komada. Kamen je nepravilnog oblika i neobrađen, osim (katkad) ivičnjaka kojima je uokviren otvor za vrata. Debljina toga zida kod objekata starijeg nastanka mogla je iznositi i do jednog metra, dok je kod onih novijeg postanka bila upola manja. U pravilu, zid je u donjem dijelu bio širi i prema vrhu se sužavao. Kako je u uvodu spomenuto, šupljine između kamenja mogle su naknadno biti popunjavane zemljom, balegom i mahovinom. Da bi mogli podnijeti težinu krovne mase, zidovi su mogli biti ojačani mjestimično postavljenim račvastim stubovima - sohama. Gradnja sa sohama duže se održala u zapadnom dijelu Hercegovine, te mjestimično i u sezonskim naseljima u sjeveroistočnoj Hercegovini (sl. 2.).¹¹ Objektima što su bili postavljeni uz strm odsjek u terenu i djelomice ukopani često je prirodna stijena činila dio zida. Ako su bili ukopani u mek teren, ukopani dio zida bio im je jednoslojan, odnosno složen od kamena na jednu ruku. Samo neukopani dijelovi zida izrađivani su na dvije ruke, odnosno imali su dva lica. Kod objekata što su bili s tri strane okruženi masivnim zemljano-kamenim nasipom, kakvi su se susretali u sjeverozapadnoj Hercegovini, unutarinja strana tri zida bila je

---

¹¹ A. Bugarski, “Seoska arhitektura u okolini Lištice”, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, n.s., sv. XXIV., Etnologija, Sarajevo, 1970., 142; A. Bugarski, *Nastambe stočara u sezonskim naseljima Bosne i Hercegovine*, 89.

načinjena od jednoslojno naslaganog kamena, a samo je četvrti čeoní zid bio dvoslojan.

Razlike što postoje u pogledu građevinskog materijala među hercegovačkim suhozidim nastambama najuočljivije su na krovovima. Njihovi su pokrovi mogli biti od kamenih ploča, slame raži i drugih žitarica, trske i drugog močvarnog rastinja, daščica i raznog drugog vegetabilnog materijala. Po pokrovu, kako je već spomenuto, zgrade su različito nazivane. Naziv krovara, jedan od najraširenijih za zgradu s pokrovom od "omlačene" ražove slame složene u horizontalne redove ili na isti način postavljene trstike, pokazatelj je veoma duge upotrebe tih materijala za izradu krova (sl. 1.). Suhozida nastamba sa slanim pokrovom bila je najrasprostranjenija u 20. stoljeću, susretala se od krajnjeg juga do krajnjeg sjevera Hercegovine. Pločarâ je bilo u južnim krajevima, u blizini nalazišta pločastog kamena, a daščarâ, budući da su tijesno vezane za blizinu šume, razumljivo, najviše je bilo u sjevernim krajevima. S obzirom da su daščice slab termički izolator, opstajale su uglavnom na kolibama u ljetnim sezonskim naseljima (sl. 2.). Za izradu daščanog pokrova nije korištena jedna već više vrsta daščica.¹²

Po obliku krovovi su bili dvostrešni, trostrešni ili četverostrešni. Pločare su imale dvostrešne krovove. Krovovi s vegetalnim pokrovima imali su najčešće četiri krila. Tri krila susretana su kod nekih objekata s ukopanim zidovima. Kod njih je bez krovnog krila ostajalo začelje. Visine krovova bile su različite, a prilagođavane su vrsti pokrovnog materijala i lokalnim klimatskim prilikama. Vrlo često u odnosu na zidove krov je bio dominantna komponenta. To je osobito dolazilo do izražaja kod objekata s ukopanim zidovima kod kojih su se krila spuštala do tla. Upravo zbog velike mase četverostrešnog krova s pokrovom od slame suhozide stambene zgrade u okolici Širokog Brijega nazivali su strišnim, strijnatim k u ć a m a.

Krovovi suhozidih nastambi nisu imali strehu ili je ona bila neznatna, a u nekim sredinama bilo je i slučajeva da su krovna krila dosezala samo do sredine zida pa je vanjska polovica zida ostajala nenatkrivena. Dešavalo se da djelomično nenatkriveni ostanu

---

¹² A. Bugarski, "Vegetalne krovne plohe istočne Hercegovine", *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, Etnologija*, n.s., sv. XXII., Sarajevo, 1967., 97-98.

zidovi veće debljine kada se oskudijevalo u drvenoj građi za krovnu konstrukciju, ali i uži zidovi kod jedne vrste kolibe s tzv. žljebama. Riječ je o ljetnoj kolibi starijeg nastanka čije sljeme nose dva račvasta stupa kakvu su katkad gradili Podvelešci na padinama Bjelašnice. Kod njezinog dvoslijevog krova svako krovno krilo činio je jedan niz dasaka koje su se jednim (gornjim) krajem oslanjale na sljeme, a drugim (donjim) na deblo izdubljeno poput korita položeno na zid. Atmosferska voda što se s krovne plohe slijevala u žlijeb bila bi njime odvođena izvan objekta.

Razumljivo je da su i krovne konstrukcije suhozidih nastambi bile, također, različite ne samo zbog raznih oblika krovova već i zbog primjenjivanja raznovrsnog pokrovnog materijala.¹³

Vrata, većinom jedini otvor u suhozidoj nastambi, najčešće su se nalazila u podužnom zidu, bedrenici. Ako je zgrada bila dužinom postavljena niz pad terena, pa su podužni zidovi djelomično ukopani, vrata su postavljana bliže čelu objekta, a ako je zgrada bila postavljena širinom niz pad terena, ona su se nalazila u zidu okrenutom nižem terenu. U poprečnom zidu, lastavici, somiću, vrata se susreću rijetko. U Zupcima postoji vjerovanje da je postavljanje vrata na lastavicu "udesno" i da donosi "nazadak kući". Međutim, u zapadnoj Hercegovini kod djelomično ukopanih kuća, kojima je jedino ostao neukopan čeon zid, ona su smještena u njemu, tj. u lastavici, jer drugog izbora nije bilo.

U načelu, objekti u sezonskim naseljima, koji više mjeseci tijekom godine ostaju bez nadzora pa se u njih manje ulaže, bili su manji, niži, s manje pažnje građeni i slabije opremljeni od onih u stalnim naseljima. Kolibe stočara u sezonskim naseljima najjednostavniji su nama danas poznati oblici hercegovačke suhozide stambene zgrade. Jedino je u njima potkrovlje integralni dio osnovnog životnog prostora, a pod ledina tek mjestimično popločana kamenom. U literaturi se na više mjesta spominje, na primjer, da u Jasenici svojevremeno na ulazu u njih nije bilo vrata, te da su stanari u vrijeme svoga zimskog boravka u njima na otvor preko užeta

---

¹³ A. Bugarski, "Krovne konstrukcije u seoskoj arhitekturi istočne Hercegovine", *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, Etnologija*, n.s., sv. XXII., Sarajevo, 1967.

prebacivali g u nj.¹⁴ U proljeće, kada bi krenuli na planinu, Jaseničani su otvor zatvarali “dračem”.¹⁵ Sve dok se koristi kao povremena nastamba, suhozida stambena zgrada je jednodijelna (crtež 1.). I kao stalna nastamba ona je pretežito bila jednodijelna (crtež 2.). U Kamenj (okolica Blagaja) i Jasenici (okolica Čapljine), gdje se taj primitivni oblik stambene zgrade dugo održao, kada bi mladi braćni par pošao na noćenje, dio njezinog prostora pregradio bi za sebe g u nj e m.

Prva trajnija pregrađivanja izvođena su pleterom od pruća, eventualno oblijepljenim zemljom i balegom. Takva poprečna pregrada postavljena je u kući u slučaju kada se dio prostora želio na duže vrijeme koristiti za smještaj stoke, a u nekim sredinama i kada se želio izdvojiti dio koji služi kao ostava (za posteljinu, odjeću i hranu). Prvotni oblici s pregradom samo su ovlaš bili podijeljeni na donju i gornju kuću. Prostor u koji se prvo ulazilo s vrata - donja kuća - bio je ostava za razne stvari, u njemu bi netko od ukućana povremeno našao mjesto da prenoći ili bi u njega povremeno bio sklonjen jahaći konj. U gornjoj kući, na koju je otpadao veći dio prostora, bilo je otvoreno ognjište, u njoj su obavljani kućni poslovi i organizirani objedi, te se noćilo uz ognjište. Sedamdesetih i osamdesetih godina ovog stoljeća na tako podijeljenu kuću nailazilo se u zapadnoj Hercegovini, dok se u istočnoj u to vrijeme ona samo spominjala u predaji. Dedijer je prilikom svojih istraživanja početkom ovog stoljeća u okolici Bileće o podjeli prostora suhozide kuće na gornju i donju kuću utvrdio sljedeće: “Ta su dva prostora odvojena plotom, koji rijetko ide preko cijele kuće; katkada samo jedna greda, koja se pruža s jednog zida na drugi, razdvaja ove prostorije.”¹⁶ Činjenica je da je prostor hercegovačke suhozide stambene zgrade, bio on podijeljen pregradom ili ne, po funkciji jednoobrazno izdiferenciran. Prostor uz poprečni zid što se nalazio nasuprot ognjištu i uređajima koji s njime tvore grupaciju, u pravilu, koristi se kao ostava.

---

¹⁴ C. Popović - Z. Marković, “Stočari ‘Balije’ kod Čapljine i Ljubuškog”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s., sv. X., Sarajevo, 1955., 149; Jevto Dedijer, *Hercegovina*, 51.

¹⁵ C. Popović - Z. Marković, “Stočari ‘Balije’ kod Čapljine i Ljubuškog”, 150.

¹⁶ Jevto Dedijer, *Bilećke Rudine*, 732.

U vrijeme naših terenskih istraživanja u sjeverozapadnoj Hercegovini naišli smo i na nekoliko primjeraka suhozide kuće u kojima je načinjena i jedna podužna pregrada: od donje kuće izdvojen je uski prolaz za pristup u gornju kuću. Već sam naziv za taj prolaz, ganjak, svjedoči o njegovom recentnom nastanku. Na takvu podjelu prostora u suhozidoj zgradi češće se nailazilo u povremenim naseljima na Dugom polju i na susjednoj Svinjači (sl. 4.). U zgradi zvanjoj pojata, u kojoj je stambena funkcija sekundarnog značaja, ovdje bi zimovala krupna stoka iz nižih sela zapadne Hercegovine dok se ne bi utrošila stočna hrana prikupljena na planini. U čeonom dijelu pojate pregrađena je omanja prostorija za boravak pastira, tzv. ognjar, a uzanim koridorom paralelnim s njom prolazila su goveda u ukopani dio koji je korišten kao staja (crtež 3.).

U jednodijelnoj suhozidoj kući, tu i tamo, pojavljivali su se začeci tavanice. Stječe se dojam da su nastajali više iz potrebe da se potkrovlje osposobi za smještaj žita, kukuruza u klipu i nekih drugih stvari nego da se sačuva vegetabilni pokrov od mogućeg požara. Ti začeci tavanice, u istočnim krajevima poznati kao čerjen, a u zapadnim kao lisa, najčešće su bili opleteni od pruća i nad ognjištem premazani zemljanim lijepom. Tek u pregrađenoj kući zapadne Hercegovine takvom vrstom tavanice znalo je biti izdvojeno cijelo potkrovlje.

Unutarnja oprema i uređenje

Unutarnja oprema i uređenje hercegovačke suhozide nastambe u skladu je s njezinom arhitektonskom koncepcijom i stilovima življenja stočara u njoj kao povremenoj i stalnoj nastambi. Opskrbljena je najneophodnijom opremom koja omogućava da se njezin skućeni prostor u tijeku dana transformira od spavaonice u kuhinju, od radionice u prostoriju za okupljanje ukućana i gostiju. Pokućstvo je strogo funkcionalno, rustično i najčešće izrađeno rukama samih ukućana.

Najznačajniji tradicijski uređaj, otvoreno ognjište, ima ustaljen smještaj.¹⁷ Zauzima centralni položaj uz poprečni zid - lastavicu,

---

¹⁷ Jedino kad je u funkciji baškalka suhozida nastamba može biti bez ognjišta.

somić. U nastambama postavljenim niz pad terena ono se nalazi uz začelje, u najskrovitijem dijelu stambenog prostora. Položaj uz poprečni zid ono većinom zadržava i u objektima što su dužinom postavljeni paralelno s izohipsama. Pravokutnog je oblika i dužinom je postavljeno paralelno s podužnim zidovima zgrade. Poznato je da se pojavljivalo u tri visinske razine: u ravni poda, ispod razine poda te, što je u novije doba bio najčešći slučaj, iznad poda odignuto za 10 do 20 centimetara. Napravljeno je od zemlje ili kamena, pokatkad od oba ta materijala. U suvremenim uvjetima obvezno ga prati nosač za kotao u obliku veriga s verignjačom odnosno komastra s komastračom. Jedino u kolibama u tu svrhu može služiti samo lanac s kukom okačen za gredu sljemenjaču. U jugoistočnoj Hercegovini pratilac ognjišta je i trklja koja služi za vješanje mokrih opanaka, odjeće, kotlova, zavežljaja sa sjemenjem i drugog (sl. 5.).

U gotovo cijeloj istočnoj Hercegovini ognjište suhozidnih nastambi 20. stoljeća prate niski podiji za sjedenje i noćivanje, postavljeni s obje njegove strane uz podužne zidove - kreveti.¹⁸ Načinjeni su od kamena, zemlje, drveta ili mješovitog materijala (sl. 6.). Kao i ognjište, od zida začelja najčešće ih dijeli kameni banak - pižo, pižuo, pižul, pižulj, banak, prijek lad, ćuhlan. Za njega, kao i neke druge elemente, čak i u jednom selu može se čuti više naziva. Taj uređaj, od jedne do druge sredine različito oblikovan, različite visine, širine i dužine, uz površinu koja služi kao policica za odlaganje posuđa i drugih predmeta, sadrži kutar, kutaru, kutaricu, kotaricu, lužnjak, udubljenje u produžetku ognjišta za odstranjivanje pepela i, eventualno, pendžere, niše za smještaj raznih kuhinjskih potrepština (sl. 5.). Prema našim saznanjima, primarni oblik tog uređaja bio je samo uz ognjište i natkrivao je skrovište u kojemu se čuvala žeravica zatrpana pepelom za potpaljivanje vatre na ognjištu. Na sjeveru, gdje se više koristio drveni materijal, jednostavni oblik tog uređaja predstavljala je uza zid postavljena daska, krajevima oslonjena na dva osovljena kamena. Samo neke sezonske kolibe mogle su biti bez toga uređaja.

---

¹⁸ U Podveležu se za njih kao recentan može čuti naziv sećija.

U zapadnoj Hercegovini rijetko se pojavljuju kreveti iako su ukućani spavali uz ognjište. Uređaj što se poput klupe ili zidne izbočine proteže cijelom dužinom poprečnog zida (u kojemu su niše za odstranjivanje pepela i odlaganje sitnih kućnih potrepština) bio je čest, ali ne i obavezan. Širina tog uređaja, u zapadnoj Hercegovini poznatog pod nazivom *sopa i odar*, mogla je biti veća te djeci i ostarjelim ukućanima služiti kao postelja. U sredinama gdje se taj podest ne susreće, kao na primjer u Drežnici, udubljenje za odstranjivanje pepela nalazilo se baš u zidu.

Razlika u opremi suhozide stambene zgrade u stalnom i povremenom naselju ne ogleda se samo u tome što su (spomenuti) osnovni uređaji napravljeni s nejednakom preciznošću već i u drugim sadržajima.

Opremu kolibe uz fiksne uređaje čine stvari koje stočari sobom donose i odnose kao prtljagu: pokretno pokućstvo manjih dimenzija i posuđe. Uz posteljni tekstil najznačajniji i najbrojniji inventar su drvene i metalne posude koje se upotrebljavaju za pripremanje obroka, za donošenje i čuvanje vode, te za mužu i preradu mlijeka i čuvanje mliječnih proizvoda. Za smještaj posuđa za mlijeko i mliječne proizvode obično su načinjene provizorne police od nekoliko dasaka. Početkom 20. stoljeća Dedijer je, istražujući "Travare" iz Jasenice, zapazio: "Malo ko od njih ima naćve; zbog toga mijese hljeb na ovčoj koži. Nemaju ni gvođenog saća ili saksije, kojom se hljeb u vatri pokriva; mjesto toga zapreću hljeb u vruć lug (*pepeo*) pa se peče."¹⁹ Do koje je mjere bila pojednostavnjena oprema u stambenom prostoru pokretnih stočara početkom ovog stoljeća, te koliku i kakvu su primjenu imali upotrebnici predmeti izrađeni od sirovina životinjskog podrijetla štošta se moglo doznati kod hercegovačkih stočara i u vrijeme naših terenskih istraživanja. U sjećanju i Jaseničana i Podveležaca ostala je *čapra*, obrijana ovčja ili kozja koža na kojoj se mijesio kruh. Također se sjećaju i *sofre*, izrađene od juneće ili volovske kože, s koje se objedovalo, odnosno koja je zamjenjivala *siniju*.²⁰ Veoma široku primjenu imao je mijeh, osobito za transport kako mliječnih proizvoda tako i brašna,

---

¹⁹ Jevto Dedijer, *Hercegovina*, 51.

²⁰ Riječ *sofra* (*sofra*, *sopra*) je arapskog podrijetla, a jedno od značenja joj je trpeza, *sinija*. (A. Škaljić, o.c.)

soli, vina i drugog. U ambijentu stočarske kolibe među posteljnim tekstilom, izrađenim od vune, najbrojniji su bili valjani gunji, čebad, biljci. Ti grubi dvonitno tkani proizvodi, koji su se razlikovali utoliko što su bili iz jednog dijela ili sastavljeni iz više dijelova, odnosno bili otkani na vertikalnom ili horizontalnom tkalačkom stanu,²¹ bili su posteljna prostirka i pokrivač, a kako je već spomenuto mogli su biti upotrijebljeni za pregrađivanje stambenog prostora i zatvaranje ulaza u objekt. Uz to, za izlazak po nevremenu i hladnoći povremeno je gunj korišten i kao odjevni predmet - ogrtač - koji bi pastir iskoristio da na njega sjedne ili da se u njega umota kada legne na ledinu pored tora da odspava. U novije vrijeme, kada su kolibe već bile desetkovane, kao posteljna prostirka pojavljuje se i serdžada.²² Inače, u naletu modernog vremena malo što je od tradicionalnog inventara u suhozidoj kolibi inovirano. Iz suvremenih koliba koje nisu suhozide, naprotiv, znatno je uzmakao inventar starijeg podrijetla.

U suhozidoj stambenoj zgradi kao stalnoj nastambi pukućstvo je bilo brojnije, po funkcionalnosti sadržajnije, a dijelom i drugačije nego u kolibi. Uz ostalo, drugačije je i po tome što u kući nema mnoštva drvenih posuda koje se koriste za mlijeko i mliječne proizvode, te što se osim metalnog susreće i keramično posuđe raznovrsne namjene. Drugačiji stil života, navike i potrebe stanara stalnog naselja pridonijele su tomu da je interijer suhozide kuće, kad ona ima status glavnog stambenog objekta, bio znatno bogatiji drvenim namještajem, naravno utilitarnoga karaktera. U njoj su neizostavni: sinija - niski stol većinom kružnog oblika, niske tronožne stolice s naslonom ili bez njega, načve, navći - plitko korito za miješanje kruha, sanduk za nevjestinsku opremu, viseće police za posuđe, te povremeno bešika, stan za tkanje i drugo. Među najmarkantniju kućnu opremu spadali su žrvanj za ručno mljevenje žita i koš za žito. Na njih se nailazilo u gotovo svakoj suhozidoj kući jugoistočne Hercegovine, s tim da je žrvanj bio smješten iza vrata ili na drugom mjestu u njihovoj blizini, a

---

²¹ B. Vladić-Krstić, Hercegovački pokrivači - "gunji", *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, Etnologija*, n.s., sv. XXII., Sarajevo, 1967., 44-45.

²² Riječ serdžada je arapskog podrijetla. (A. Škaljić, o.c.) To je prostirka manjih dimenzija istkana tehnikom čvoranja.

koš u potkrovlju. Tamo, gdje je u blizini naselja bilo vodenica, kućna naprava za mljevenje žita nije bila tako česta pojava. Osim koša trbušastog korpusa, koji je u cjelini bio opleten od pruća i oblijepljen s unutarnje strane lijepom od balege i pepela, kao stariji oblik spremišta za žito i brašno korišten je kadanj, ulište (T. I.). Za izradu takvog spremišta valjkastog korpusa upotrebljavano je deblo koje je u unutrašnjosti imalo prirodnu šupljinu. Hambar, ambar od dasaka, spremište sadučastog tipa, relativno je novija pojava. Brašno u njemu stajalo bi nedaleko od ognjišta, a kad bi se u njemu držalo žito, smješten je u potkrovlje. Dok je koš za žito obično smješten pri kraju potkrovlja nasuprot ognjištu, hambar sa žitom bio bi u njegovom dijelu u blizini ognjišta. Osim nabrojanog pokućstva i svega sitnog što nije spomenuto interijer suhozide kuće nije bio pretrpan i lako se pretvarao iz spavaonice u radni prostor ili prostor za objedovanje i okupljanje svih ukućana.

Kada suhozida zgrada u stalnom naselju prestaje biti u obiteljskom naselju glavni stambeni objekt, iz nje se prvo povlači posteljni tekstil, stan za tkanje, sanduk za nevjestinsku opremu, a s vremenom i neki drugi sadržaji.

Završna razmatranja

Tijekom veoma duge, stoljetne opredijeljenosti stanovnika pasivnih hercegovačkih krajeva na ekstenzivnu stočarsku ekonomiju, neodvojivo povezanu sa sezonskim kretanjima, nastala je na ovom tlu stambena kultura osobitih obilježja. Jedan od karakterističnih proizvoda takvog načina života i privređivanja, a naravno i vladajućih društveno-ekonomskih odnosa, bila je suhozida nastamba pravokutnog tlocrta i višestrešnog krova sa specifično opremljenim interijerom, čiji razvojni put započinje posve jednostavnim povremeno nastanjenim oblikom, a završava se stalno nastanjenim oblikom nešto višeg razvojnog stadija, koji u obiteljskom naselju ima funkciju glavne stambene zgrade. Opstanak nemalog broja nastambi ovog tipa u funkciji glavnog stambenog objekta do pred sam kraj prošlog stoljeća nesumnjivo je bio tijesno povezan s vladajućim feudalnim odnosima, nestabilnošću kmetova na zemlji i njihovim kretanjima od staništa do staništa u potrazi za povoljnijim uvjetima za preživljavanje. U bližoj prošlosti niži i viši razvojni oblici suhozide nastambe

egzistirali su paralelno pripadajući, uglavnom, fondu stambenih objekata sekundarnog značaja. I, kao takvi, oni se već od kraja Prvog svjetskog rata naglo gube.

Sve do pred kraj 19. stoljeća, do kada je veći dio Hercegovine egzistirao kao stočarska oblast,²³ suhozida stambena zgrada prisutna je kao nastamba u stalnim i sezonskim naseljima u mnogim njezinim pasivnim sredinama, u kojima je kamen bio najpristupačniji građevinski materijal. Intenzivno uzmicanje tog oblika nastambe, što tada nastupa i odvija se u korelaciji sa zamiranjem stočarskih kretanja i stočarstva, zapravo je posljedica nastanka krupnih promjena u društveno-ekonomskim i kulturnim prilikama. Već sama preorijentacija stanovništva sa stočarstva na zemljoradnju, a osobito na uzgoj profitabilnih kultura (duhana, vinove loze), omogućavala je, ali i stimulirala širenje drugačijih i razvijenijih oblika stambenih zgrada.

Kako se moglo vidjeti iz građe, izložene u ovom prilogu, hercegovačka suhozida stambena zgrada, preciznije rečeno suhozida stambena zgrada krša jadranskog zaleđa (budući da joj raspostranjenje nije svedeno samo na prostor unutar današnje hercegovačke granice), nije imala u potpunosti isti razvojni put u svim sredinama Hercegovine. To je razumljivo kada se zna da u njoj od kraja do kraja postoje razlike u prirodnim datostima, da je njezino stanovništvo šaroliko po etničkom i vjeroispovjednom sastavu, te da su njezini istočni i zapadni krajevi bili izloženi donekle različitim kulturnim utjecajima. Regionalne osobitosti toga tipa nastambe, prema našim saznanjima, ipak nisu takvog karaktera da bi se na osnovi njih moglo reći da zapadnohercegovački krajevi po tradicijskom graditeljstvu pripadaju jadranskom kulturnom arealu, a istočnohercegovački dinarskom.²⁴ Tom konstatacijom, dakako, ne želimo minimizirati ulogu koju je u prošlosti imala rijeka Neretva kao prirodni međaš. Moćan čimbenik koji je pridonosio ujednačivanju i tipizaciji eksterijera i interijera suhozide nastambe u zapadnoj i istočnoj Hercegovini bila su stoljetna sezonska kretanja stočara u okviru kojih je stanovništvo, uz male iznimke, strujalo isključivo zapadnim ili istočnim prostorom u odnosu

---

²³ Jevto Dedijer, *Hercegovina*, 38.

²⁴ Tradicijska arhitektura i graditeljstvo Jugoslavije (Katalog izložbe organizirane u povodu XII. internacionalnog kongresa antropoloških i etnoloških znanosti, Zagreb, 24. do 31. srpnja 1988.), 12-13.

na Neretvu. Osim izvjesnih regionalnih posebnosti, uočenih na liniji istok - zapad, zapažaju se one i na linji sjever - jug. Specifičnosti nastale u tom pravcu odraz su razlika u prirodnim uvjetima, a izražajnije su u istočnoj Hercegovini zbog toga što je na njezinom jugu, zbog kulturnih veza i utjecaja iz primorja, kamen bio isforsiran kao građevinski materijal. Srodnost interijera suhozide nastambe jugoistočne Hercegovine i njoj susjedne primorske kamene kuće očituje se prije svega u podu popločanom kamenom, te grupaciji opreme, koju čine kameno ognjište s dva kamena kreveta na kojima se spavalo.²⁵

Kod suhozidnih objekata u zapadnoj Hercegovini, pa i nekih u sezonskim naseljima u sjeveroistočnoj Hercegovini, do suvremenog doba ostali su sačuvani neki arhaični građevni elementi i tehnike gradnje koji ukazuju na njihovo drevno podrijetlo. Na prvom mjestu misli se na račvaste stupove koji se u suhozidini pojavljuju da bi poslužili kao nosači cjelokupne krovne mase ili samo kao nosači grede sljemenjače, a potom i na zidno platno ukopanih građevina s jednoslojno složenim kamenom, o čijem davnašnjem postojanju svjedoče arheološki nalazi iz prahistorijskog perioda.²⁶ Živeći arhaičnim životnim stilom, stočari su u suhozidoj nastambi zadržali više oblika kućne opreme koji pripadaju arhaičnom dinarskom i balkanskom inventaru. Uz grubo otkani tekstilni komad g u n j, koji kod stočara ima višestruku namjenu, to je i tkalačka sprava na kojoj se on izrađuje u srednjoj Hercegovini poznata pod nazivom vratila, s o h e, potom pojedini komadi pokućstva, što čine pribor uz ognjište i više upotrebnih predmeta izrađenih od kože i drveta.²⁷ Tek u novije doba posteljnem tekstilu starijeg podrijetla pridružili su se novi komadi, pa i oni nastali pod utjecajem orijentalne kulture, primjerice s e r d ž a d a. Inače, utjecaj orijentalne kulture ostao je

---

²⁵ Đ. Petrović, Ukrštanje i sažimanje različitih uticaja u materijalnoj kulturi Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi, Sarajevo, 1989., 92.

²⁶ Jedno od nalazišta iz prahistorijskog perioda je ono iz Gorice kod Ljubuškog (Ćiro Truhelka, Dva predistorijska nalaza iz Gorice, Ljubuškog kotara), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XI, Sarajevo, 1899., 340.

²⁷ D. Antonijević, Balkanski pastoralni supstrat u narodnoj kulturi Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi, Sarajevo, 1989., 77.

slabo izražen u sadržajima suhozide nastambe i u slučajevima kada ona pripada korpusu muslimanskog stanovništva. Tek u recentnom vremenu uočljiviji je on na posteljnem tekstu, kao i u terminologiji. Čini se da je to jedini tip stambene zgrade kod muslimanskog stanovništva u Hercegovini koji je ostao lišen uređaja za obredno pranje i umivanje i u slučajevima njezinog poznog nastanka, kada su ga imali već svi razvijeniji oblici kuća muslimanskog stanovništva u okruženju.

Dok se arheološkim istraživanjima pouzdano ne utvrdi od kada na hercegovačkim prostorima datira pojava suhozide nastambe, koja je u ovom prilogu bila predmet našeg interesiranja, dragocjeno svjedočanstvo o postojanju takve nastambe u kršu jadranskog zaleđa, podudarne s onom što smo je zatekli u zapadnoj Hercegovini u vrijeme naših nedavnih terenskih istraživanja, predstavljaju opisi morlačkih (vlaških) koliba nastali u 18. stoljeću od Fortisa i Lovrića.²⁸ Iz opisa morlačkih koliba Sinjske krajine, koji je ostavio Lovrić, podrijetlom Sinjanin, saznaje se, prvo, da je njihova osnova bila pravokutna, zidovi od kamena složenog u suho s račvastim stupovima na uglovima i pokrovom od močvarne trske a, drugo, da je njihov jednodijelan prostor bio kuhinja, spavaonica i soba za primanje, pa i to da su neke od njih pregrađene isprepletenim šibljem bile u isto vrijeme sklonište ljudima i stoci.²⁹ Da se podudarnost ne svodi samo na građevni oblik, materijal i funkciju, između ostalog, potvrđuje i Lovrićev opis kućnog žitnog spremišta koji doslovce glasi: "Današnja žitna spremišta, za koja Morlaci imaju naziv koši, načinjena su u obliku ovalnih koševa ili u kojem drugom obliku, a postavljaju se na protivnu stranu od ognjišta ili nad samim ognjištem na nekakvu tavanu, koji je kod nekih načinjen ne samo za tu svrhu, već i zato, da služi kao spremište za haljine."³⁰

---

²⁸ Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji* (priredio Josip Bratulić), Zagreb, 54-55; Ivan Lovrić, *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice*, Zagreb, MCMXLVIII., 71-75.

²⁹ Ivan Lovrić, *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice*, 71.

³⁰ Isto, 73.

HERZEGOWINISCHES WOHNGEBÄUDE MIT TROCKENWÄNDEN

Zusammenfassung

Während der jahrhundertelangen Orientierung der Bevölkerung passiver herzegowinischer Gegenden auf die extensive Viehzucht-wirtschaft, untrennbar mit Viehzuchtmigrationen verbunden, entstand im herzegowinischen Karst eine Wohnkultur mit besonderen Merkmalen. Eines der bezeichnenden Spezifika dieser Lebensweise und Wirtschaft sowie damaliger gesellschaft-wirtschaftlicher Beziehungen war die Einraumbehausung mit Trockenwänden mit spezifischen Einrichtungsgegenständen, derer Entwicklungsweg als eine vorläufig bewohnte Form begann und als ständig bewohnte Form einer etwas höheren Entwicklungsstufe beendete, die in der Familiensiedlung die Funktion des Hauptwohngebäudes hatte. Die Existenz einer nicht kleinen Anzahl der Behausungen dieses Typs in der Funktion des Hauptwohngebäudes bis zum Ende des letzten Jahrhunderts in der Süd- und Zentralherzegowina war mit den feudalen Beziehungen, Unsicherheit der Knechten auf dem Lande und ihren Wanderungen von einem bis zu anderem Wohnort auf der Suche nach günstigeren Lebensbedingungen verbunden.

Obwohl die herzegowinischen Behausungen mit Trockenwänden äußerst einfach waren, sehen sie nicht identisch aus. Ihre Exterieur- aber auch Interieur- vergleichend, kann man sagen, dass bestimmte regionale Geteiltheit bestand. Das ist verständlich, wenn man weiß, dass Naturgegebenheiten unterschiedlich waren, dass die Bevölkerung nach ethnischer und religiöser Zusammensetzung gemischt war, dass Ost- und Westteile teilweise unterschiedlichen Kultureinflüssen ausgesetzt waren. Der mächtige Faktor zu dem Ausgleich und der Typisierung des Exterieurs und Interieurs der Behausung in der Herzegowina waren jahrhundertelange Saisonmigrationen der Viehzüchter.

An der Wende vom 19. ins 20. Jh., als in der Herzegowina Wohngebäuden höherer Entwicklungsstufe vorherrschten, blieb die Behausung mit Trockenwänden eine relativ häufige Erscheinung in Saisonsiedlungen der Viehzüchter, aber auch in ständigen Siedlungen der unteren Herzegowina, besonders bei der Bevölkerung, die kein

Land besaß. Für manche war sie der einzige Haustyp, den sie hatten, bis manche dazu noch eine modernere Hausform hatten. Die Behausungen bewohnten am längsten die Viehzüchter, die zusammen mit Vieh den ganzen Haushalt umzogen. Im 20. Jh. kehrten die Einwohner der Herzegowina in Kriesensituation den Behausungen zurück, wenn man nach natürlichen Baumaterialien, die bei der Hand waren, und uralten einfachen Bauweisen, die auf die Nachkommen übergegangen, griff.

Slika 1. SLAMARA, izgrađena 1945. godine, Gornja Kamena,
okolica Blagaja

(foto: Ćiro Rajić)

Slika 2. KOLIBA, Korita, planina Visočica

(foto: Astrida Bugarski)

Slika 3. KOMIN i ČARDAK, Prapatnica, okolica Hutova
(foto: Astrida Bugarski)

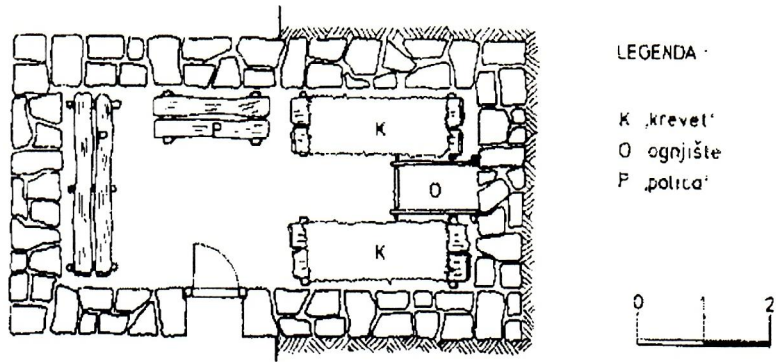
Slika 4. POJATA, Svinjača, planine Vran i Čvrsnica
(foto: Astrida Bugarski)

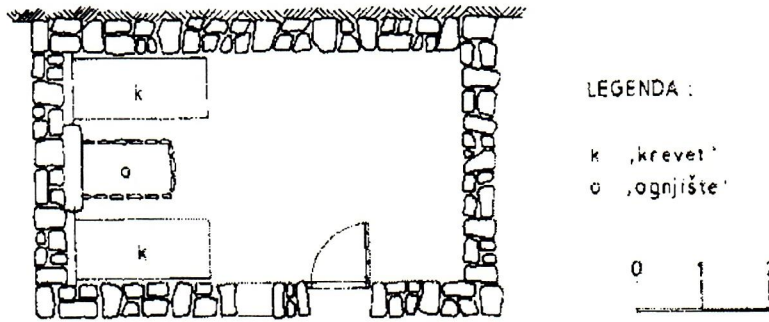
Slika 5. Ognjište s TRKLJOM u KOMINU, Oskorušnica, okolica Neuma
(foto: Ćiro Rajić)

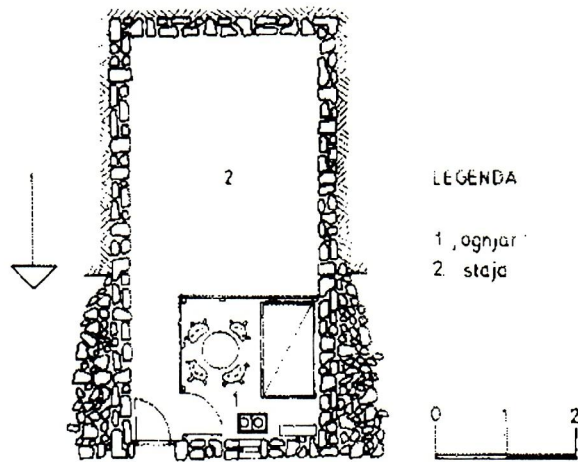
Slika 6. KOMIN, ognjište s KREKETIMA, PIŽULOM i
KUTAROM, Babin Dol, okolica Neuma
(foto: Ćiro Rajić)

Crtež 1. Tlocrt KOLIBE, Police, planina Visočica

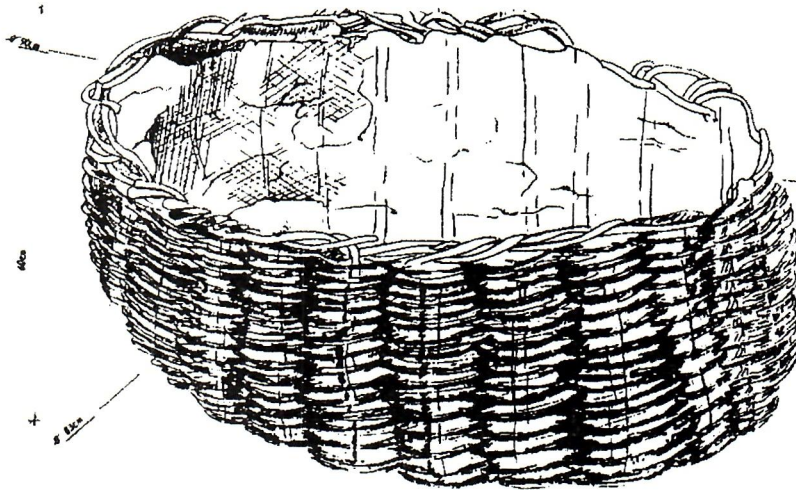

Crtež 2. Tlocrt KOMINA, Prapatnica, okolica Hutova

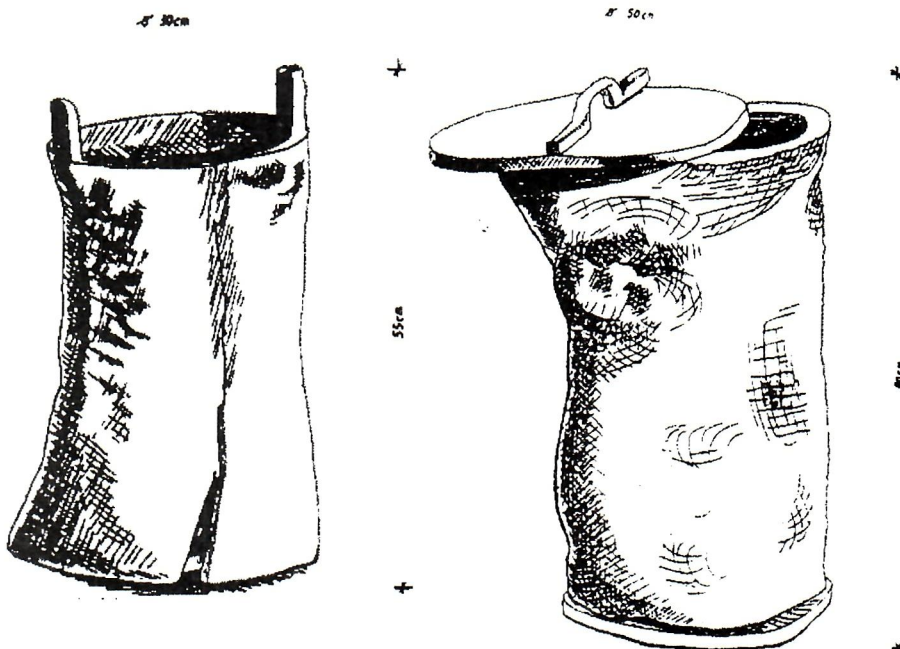

Crtež 3. Tlocrt POJATE, Dugo polje, planine Vran i Čvrstica

TABLA I.

KOŠ

KADANJ, ULIŠTE